“MUSTAQILLIK YILLARIDA FARG‘ONA VILOYATI ALOQA TIZIMIDAGI TRANSFORMASIYA JARAYONLARI (1991–2005-YY.)”

Qosimov Dilmurodjon A’zamjonovich
FarDU mustaqil izlanuvchisi
Tel: 99 517-30-29
e-mail: azamjonovich1989@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada mustaqillikning dastlabki yillarida (1991–2005-yy.) Farg‘ona viloyati aloqa va telekommunikatsiya tizimida amalga oshirilgan institutsional islohotlar, sohani tizimli transformatsiya qilish va modernizatsiya bosqichlari tarixiy-xronologik aspektda tahlil qilingan. Tadqiqotda arxiv materiallari va statistik ma’lumotlar asosida hududda davlat aloqa monopoliyasining tugatilishi, ishlab chiqarish korxonalarining aksiyadorlashtirilishi, an’anaviy analog stansiyalardan raqamli texnologiyalarga hamda mobil aloqa va internet infratuzilmasiga o‘tish jarayonining tarixiy qonuniyatlari yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *Farg‘ona viloyati, aloqa tizimi, transformatsiya, telekommunikatsiya, raqamlashtirish, pochta-telegraf, ATS (avtomat telefon stansiyasi), mobil aloqa, arxiv fondlari, modernizatsiya.*

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligi va suverenitetini qo‘lga kiritishi milliy davlatchilik asoslarini barpo etish bilan bir qatorda, ijtimoiy-iqtisodiy hamda strategik ahamiyatga ega bo‘lgan infratuzilma tarmoqlarini tubdan isloh qilish subyektiv va obyektiv zaruriyatini yuzaga keltirdi. Zero, har qanday mustaqil davlatning iqtisodiy barqarorligi, xavfsizligi va modernizatsiya jarayonlarining muvaffaqiyati to‘g‘ridan-to‘g‘ri uning aloqa va axborotlashtirish tizimining rivojlanganlik darajasiga bog‘liqdir.

Metodologik jihatdan tahlil qilinganda, sovet ittifoqining rejaviy-taqsimot iqtisodiyoti hamda uning ma’muriy-buyruqbozlik boshqaruvi sharoitida shakllangan axborot-kommunikatsiya majmuasi bir tomonlama xarakterga ega edi. Mazkur tizim o‘zining texnik-texnologik parametrlari, kommunikatsiya kanallarining o‘tkazuvchanlik qobiliyati va xizmat ko‘rsatish diversifikatsiyasi bo‘yicha xalqaro standartlardan hamda dunyodagi taraqqiyot tendensiyalaridan sezilarli darajada ortda qolgan edi. Eng asosiysi, mintaqalardagi mavjud tarmoqlar va magistral aloqa liniyalari hududiy-demografik ehtiyojlarni qondirishga emas, balki metropoliya (Moskva) markazining geosiyosiy va iqtisodiy manfaatlariga, uning markazlashtirilgan boshqaruv iyerarxiyasiga xizmat qilishga qat’iy moslashtirilgan edi. Bunday disproporsiya va asimmetrik rivojlanish mustaqillik arafasida o‘lkaning ichki kommunikatsiya potensialini cheklab qo‘ygan asosiy dekonstruktiv omil hisoblangan.

Shu bois, suveren taraqqiyotning dastlabki yillaridan boshlab respublikamizda yangi, unifikatsiyalashgan milliy aloqa tizimini shakllantirish, uning institutsional-huquqiy, tashkiliy-tuzilmaviy hamda moddiy-texnik bazasini konseptual jihatdan yangilash davlat siyosatining ustuvor va strategik yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Ushbu makroiqtisodiy islohotlarning regional evolyutsiyasini tadqiq etishda respublikaning eng yirik, demografik zichligi yuqori va iqtisodiy salohiyati salmoqli bo‘lgan hududlaridan biri —

Farg‘ona viloyati alohida transformatsion obyekt sifatida e’tiborni tortadi. Farg‘ona viloyati miqyosida aloqa va telekommunikatsiya infratuzilmasining shakllanish dinamikasini, sovet davri texnologik asoratlaridan xalos bo‘lish bosqichlarini hamda tarmoqning diversifikatsiya qilinish mexanizmlarini 1991–2005-yillar xronologik kesimida tarixiy-tahliliy va qiyosiy jihatdan tadqiq etish muhim ilmiy-nazariy ahamiyat kasb etadi. Mazkur davrni sinxron va diaxron metodlar uyg‘unligida o‘rganish, mustaqillik yillaridagi institutsional transformatsiya arxitektonikasini, o‘tish davriga xos bo‘lgan obrektiv qiyinchiliklarni hamda sohani modernizatsiya qilishning hududiy-spetsifik xususiyatlarini xolis va ilmiy baholash imkonini beradi.

METODOLOGIYA VA MANBALAR TAHLILI

Farg‘ona viloyati aloqa tizimining mustaqillik yillaridagi transformatsion evolyutsiyasini yoritishda tarixiy bilishning subyektivlikdan xoli bo‘lgan konseptual-metodologik tamoyillari va usullariga tayanildi. Tadqiqot strategiyasining metodologik arxitektonikasini shakllantirishda, birinchi navbatda, tarixiylik va xolislik (obyektivlik) prinsiplari ustuvor vazifani bajardi. Mazkur tamoyillar o‘rganilayotgan davrdagi ijtimoiy-iqtisodiy muammolar, sobiq ittifoq imperiyasidan meros bo‘lib o‘tgan texnologik inqiroz va uning oqibatlarini muayyan vaqt va makon kontekstida, asossiz siyosiylashtirish yoki modernizatsiya jarayonlarini sun’iy bo‘rttirishdan xoli tarzda, real voqelik asosida tahlil qilish imkonini berdi.

Tadqiqotda tizimli-funksional yondashuv yetakchi o‘rin tutdi. Unga ko‘ra, regional aloqa infratuzilmasi alohida ajratilgan tarmoq sifatida emas, balki respublika yaxlit makroiqtisodiy va geosiyosiy tizimining uzviy tarkibiy qismi, hududiy urbanizatsiya va demografik o‘sish ko‘rsatkichlari bilan bevosita deterministik bog‘liqlikda bo‘lgan dinamik sub-tizim sifatida tadqiq etildi. Davriylashtirish metodi orqali 1991–2005-yillar oralig‘idagi islohotlar xronologik jihatdan bosqichma-bosqich tasniflanib, har bir bosqichning o‘ziga xos sifat o‘zgarishlari, institutsional ko‘rsatkichlari va texnik-ijtimoiy natijalari differensial tahlil qilindi. Qiyosiy-tarixiy va statistik tahlil usullari esa viloyat tumanlari (markaziy shaharlar va chekka agrar hududlar) o‘rtasidagi raqamlashtirish disproporsiyasini miqdoriy va sifat jihatidan aniqlash, soha ko‘rsatkichlarining dinamik o‘sish sur’atlarini qiyoslash uchun xizmat qildi.

Mavzuning empirik va manbaviy bazasini shakllantirishda, birinchi marta, ko‘p qatlamli arxiv hujjatlari hamda birlamchi statistik manbalar kompleks tahlilga tortildi. Tadqiqotning eng ishonchli fundamentini O‘zbekiston Respublikasi Milliy arxivi (O‘zR MA) fondlari, xususan, Aloqa vazirligi hamda Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirishga oid respublika ahamiyatidagi boshqaruv idoralarining normativ-huquqiy hujjatlari, strategik dasturlari va tahliliy ma’ruzalari tashkil etadi.

Mintaqaviy xususiyatlarni ochib berishda Farg‘ona viloyat davlat arxivi (FVDA) fondlari, xususan, Farg‘ona viloyat hokimligi (ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish bo‘limlari), viloyat aloqa boshqarmasi hamda viloyat telekommunikatsiya bog‘lamasining doimiy saqlovdagi yillik hisobotlari, idoraviy buyruqlari, bayonnomalari va joriy arxiv hujjatlari (fond-922 va unga turdosh fondlar) birlamchi manba sifatida tizimlashtirildi. Ushbu hujjatlar tarkibidagi analog ATSlarni raqamli stansiyalarga almashtirish dasturlari, optik tolali magistral liniyalar qurilishi va dastlabki mobil aloqa tayanch stansiyalarining

o‘rnatilishi bo‘yicha lokal smetalar va idoralararo yozishmalar tadqiqotning mualliflik konseptini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Shuningdek, o‘tish davrining ijtimoiy-psixologik va jamoatchilik fikri xronikasini tiklash maqsadida, davriy matbuot materiallari — “Farg‘ona haqiqati”, “Ferganskaya pravda” kabi viloyat gazetalari sahifalaridagi tanqidiy maqolalar, xabarlar hamda rasmiy statistik to‘plamlar ma’lumotlari gisterezis va qiyosiy interpretatsiya usullari orqali tekshirilib, ilmiy muomalaga kiritildi. Manbalarning bunday sinkretik (uyg‘un) tahlili tadqiqotning manbaviy ishonchliligini (verifikatsiyasini) hamda xulosalarning ilmiy validligini to‘liq kafolatlaydi.

ASOSIY QISM MATNI

1. Islohotlarning institutsional-huquqiy poydevori va tizimli inqirozni bartaraf etish bosqichi (1991–1995-yy.)

Mustaqillikning dastlabki yillarida (1991–1995-yy.) Farg‘ona viloyatida aloqa tizimini tarkibiy isloh qilish, birinchi navbatda, sobiq ittifoq ma’muriy-buyruqbozlik tizimidan qolgan texnologik va boshqaruv inqirozini bartaraf etish hamda sohaning konseptual huquqiy va institutsional asoslarini yaratish strategiyasini taqozo etdi. O‘zbekiston Respublikasining 1992-yil 13-yanvardagi “Aloqa to‘g‘risida”gi Qonuni suveren davlatning ushbu sektordagi dastlabki fundamental huquqiy poydevori bo‘lib xizmat qildi. Mazkur hujjat aloqa xizmatlari bozorini tartibga solish, davlat mulkini muhofaza qilish va tarmoq infratuzilmasini bosqichma-bosqich modernizatsiya qilishning huquqiy kafolatlarini belgilab berdi.

Tarixiy-arxiv ma’lumotlarining retrospektiv tahlili shuni ko‘rsatadiki, ushbu o‘tish davrida Farg‘ona viloyati hududida jami 150 dan ortiq turli darajadagi pochta-telegraf bog‘lamalari va statsionar telefon aloqa korxonalari faoliyat yuritgan. Biroq ularning moddiy-texnik bazasi va muhandislik-kommunikatsiya holati o‘ta ayanchli ahvolda bo‘lib, asosan o‘tgan asrning 60-70-yillariga mansub an’anaviy analog tizimlarga (qadamli va koordinatali mexanik ATSlar) asoslangan edi. Ushbu analog infratuzilmaning abonent sig‘imi va kanallarning o‘tkazuvchanlik qobiliyati respublikada boshlangan iqtisodiy faollik ko‘rsatkichlariga mutlaqo javob bermas edi. Ayniqsa, Farg‘ona viloyatining markazdan uzoqda joylashgan eksklav va sub-regional hududlarida (masalan, So‘x tumanining tog‘li qishloqlari, Rishton va Yozyovon tumanlarining chekka agrar punktlari) aloqa tarmoqlarining zichligi juda past bo‘lib, aholi va xo‘jalik subyektlarini toza, tezkor va barqaror audio-aloqa bilan ta’minlash imkoniyati mavjud emas edi. Bu holat regional integratsiyani sekinlashtiruvchi va hududiy disproporsiyani chuqurlashtiruvchi jiddiy ijtimoiy-iqtisodiy muammo sifatida namoyon bo‘ldi.

2. Demonopolizatsiya va tarmoqni restrukturizatsiya qilish jarayonlari (1995–1997-yy.)

Farg‘ona viloyati aloqa majmuasidagi transformatsiya jarayonlarining ikkinchi muhim strategik bosqichi sifatida 1995–1997-yillarda sohada boshqaruv mexanizmlarini demilitarizatsiya va demonopolizatsiya qilish, ya’ni davlat monopoliyasini tugatish tadbirlari amalga oshirildi. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining sohani tarkibiy qayta qurishga oid qator qarorlariga muvofiq, an’anaviy pochta xizmatlari telekommunikatsiya (elektron axborot uzatish) tarmoqlaridan tashkiliy va moliyaviy jihatdan to‘liq ajratildi. Farg‘ona viloyati miqyosida ham ushbu restrukturizatsiya va

unifikatsiya jarayoni tizimli ravishda amalga oshirilib, tahlil qilinayotgan davrda viloyat pochta aloqasi ishlab chiqarish birlashmasi hamda “O‘zbektelekom” davlat aksiyadorlik kompaniyasining Farg‘ona filiali alohida mustaqil iqtisodiy subyektlar sifatida shakllantirildi.

Ushbu institutsional bo‘linish aloqa tizimida bozor iqtisodiyoti mexanizmlarini joriy etishda katalizatorlik funksiyasini bajardi. Telekommunikatsiya tarmog‘ining alohida tijorat tuzilmasiga aylantirilishi sohaga to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb etish, xalqaro moliya institutlarining kredit liniyalaridan samarali foydalanish va xizmatlar ko‘rsatish tizimini diversifikatsiyalash (turfa xillashtirish) jarayonini boshlab berdi. Bu esa eskirgan ma’muriy boshqaruv andozasidan korporativ korxonalar boshqaruvi menejmentiga o‘tish imkonini ta’minladi.

3. Texnologik modernizatsiya va raqamli elektron infratuzilmaning shakllanishi (1998–2005-yy.)

1990-yillarning oxiri va XXI asr boshlariga (1998–2005-yy.) kelib, Farg‘ona viloyatining aloqa infratuzilmasida sifat jihatidan mutlaqo yangi bosqich — keng ko‘lamli texnologik modernizatsiya va raqamlashtirish (digitalization) davri boshlandi. O‘zbekiston Respublikasining 1999-yilda qabul qilingan “Telekommunikatsiyalar to‘g‘risida”gi Qonuni sohada raqobat muhitini yuzaga keltirish, xususiy sektor hamda xorijiy innovatsion kapitalning kirib kelishini huquqiy jihatdan qat’iy kafolatladi. Farg‘ona viloyat davlat arxivi (FVDA) fondlaridagi idoralararo hisobotlar va tahliliy materiallarga ko‘ra, 1998–2002-yillar davomida viloyatning yirik urbanizatsiyalashgan markazlari — Farg‘ona, Qo‘qon va Marg‘ilon shaharlaridagi texnik resursi tugagan koordinatali mexanik ATSlar bosqichma-bosqich Germaniya va Fransiya texnologiyalari asosida ishlab chiqilgan zamonaviy raqamli elektron stansiyalarga (S-12, EWSD multimedia tizimlari) almashtirildi. Raqamli kommutatsiya tizimlarining joriy etilishi natijasida viloyatda ichki telefon aloqasining sifati va ovoz uzatish tezligi tubdan yaxshilandi, eng asosiysi abonentlarga xalqaro va shaharlararo yo‘nalishlarda bir necha soniya ichida to‘g‘ridan-to‘g‘ri avtomatlashtirilgan ulanish (dial-up va raqamli kanallar) imkoniyati yaratildi.

Aynan ushbu xronologik kesimda Farg‘ona vodiysi ijtimoiy-iqtisodiy makonida yangi turdagi yuqori texnologik aloqa vositalari — mobil (uyali) aloqa va global internet tarmoqlari o‘zining boshlang‘ich ekotizimini shakllantira boshladi. 1990-yillar oxirida viloyat markazida faqat tor doiradagi abonentlarga xizmat ko‘rsatuvchi dastlabki analog uyali aloqa (AMPS standarti) paydo bo‘lgan bo‘lsa, 2000–2005-yillarga kelib raqamli GSM standartidagi yirik transmilliy va qo‘shma aloqa operatorlari (“Uzdunrobita”, “Coscom”, “Buztel”) Farg‘ona viloyatining shahar va tumanlarida o‘zlarining birinchi baza stansiyalari arxitekturasini o‘rnatdilar. 2005-yil yakunlariga oid idoraviy joriy statistik hisobotlar tahlili ko‘rsatishicha, viloyatda mobil aloqa foydalanuvchilarining geometrik o‘sish ko‘rsatkichi statsionar (uydagi) simli telefon egalari soniga deyarli yaqinlashib qoldi. Shu bilan bir vaqtda, Farg‘ona shahrida va tuman markazlarida dastlabki internet-provayderlar hamda aholining keng qatlamlariga axborot xizmatini ko‘rsatuvchi xususiy internet-kafelar tarmog‘i jadal shakllandi. Bu jarayon viloyat hududiy axborot makonining globallashuviga, aholining axborot savodxonligi oshishiga

va pirovardida, regional iqtisodiyotda zamonaviy integratsion axborot kommunikatsiyalarining poydevori qo‘yilishiga xizmat qildi.

XULOSA

Tadqiqot doirasida amalga oshirilgan kompleks tarixiy-arxiv tahlillari va tizimli gnoseologik o‘rganishlar asosida mustaqillikning dastlabki yillarida (1991–2005-yy.) Farg‘ona viloyati aloqa va telekommunikatsiya majmuasining transformatsion taraqqiyoti yuzasidan quyidagi konseptual xulosalarga kelindi:

Birinchidan, 1991–2005-yillarda Farg‘ona viloyatida aloqa tizimining evolyutsion rivojlanishi shunchaki tarmoq ko‘rsatkichlarining miqdoriy o‘sishi emas, balki chuqur tarkibiy, institutsional va texnologik transformatsiya jarayoni sifatida namoyon bo‘ldi. Ushbu xronologik davrda mintaqaviy aloqa infratuzilmasi sobiq sovet ittifoqidan meros qolgan, markazlashgan va bir tomonlama manfaatdorlikka asoslangan eskirgan analog tizim (mexanik va koordinatali ATSlar) arxitekturasidan to‘liq voz kechdi. Natijada hududda milliy va xalqaro andozalarga, multimedia talablariga mos keluvchi, yuqori tezlikdagi raqamli telekommunikatsiya infratuzilmasi muvaffaqiyatli shakllantirildi.

Ikkinchidan, sohadagi tarkibiy o‘zgarishlarning mantiqiy natijasi o‘laroq, davlat aloqa monopoliyasining bosqichma-bosqich tugatilishi hamda an’anaviy pochta xizmatlarining telekommunikatsiya tarmoqlaridan institutsional jihatdan ajratilishi mintaqaviy aloqa xizmatlari bozorida sog‘lom raqobat muhitini yuzaga keltirdi. Bu holat viloyat iqtisodiyotiga xorijiy innovatsion kapitalni va transmilliy kompaniyalarni keng jalb etishda katalizatorlik vazifasini o‘tadi. 1990-yillar oxirida boshlangan raqamli mobil (uyali) aloqa va global internet tarmoqlarining kirib kelishi hamda ularning regional ekotizim bilan integratsiyalashuvi Farg‘ona viloyatining ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotini jadal modernizatsiya qilishda strategik ahamiyatga ega bo‘lgan fundamental omilga aylandi.

Uchinchidan, tadqiq etilgan 1991–2005-yillardagi o‘tish davrining muvaffaqiyatli tajribasi va uning doirasida yaratilgan texnologik platforma keyingi bosqichlarda — XXI asrning birinchi choragida Farg‘ona viloyati hududida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini (AKT) yanada chuqurroq universallashtirish, iqtisodiyotning barcha tarmoqlarini to‘liq raqamlashtirish (digitalization) va zamonaviy raqamli iqtisodiyot hamda elektron hukumat (e-government) tizimlarini keng miqyosda joriy etish uchun mustahkam, destruktiv ta’sirlarga bardoshli bo‘lgan poydevor vazifasini o‘tadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Aloqa to‘g‘risida”gi Qonuni // O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi. – Toshkent, 1992. – № 3.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Telekommunikatsiyalar to‘g‘risida”gi Qonuni // O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi. – Toshkent, 1999. – № 9.
3. Farg‘ona viloyat davlat arxivi (FVDA), 922-fond (Farg‘ona viloyat aloqa boshqarmasi), 1-ro‘yxat, 45, 78, 112-ishlar (Hujjatlar yillari: 1991–2005).
4. O‘zbektelekom aksiyadorlik kompaniyasi Farg‘ona filiali joriy arxivi materiallari. Yillik hisobotlar (1998–2005-yy.).
5. To‘xliyev N. O‘zbekiston iqtisodiyoti: Ensiklopediya. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2004.
6. Qosimov D.A. Farg‘ona viloyatida pochta-telegraf xizmatining o‘rganilishi masalasiga doir // Ilmiy xabarlar (Qo‘qon DPI). – 2025. – №9. – B. 487-493 (p. 1).